

УДК 343.234:343.137.5

О.В. ДАЩЕНКО, Запорізький інститут державного та муніципального управління

УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ЗЛОЧИНИ, ВЧИНЕНІ У ВІЦІ ДО ВІСІМНАДЦЯТИ РОКІВ

Ключові слова: умовно-дострокове звільнення, відбування покарання, злочини, неповнолітні.

Уже традиційно у вітчизняному кримінальному праві, кримінології та кримінально-виконавчому праві особи, що вчинили злочини у підлітковому або юнацькому віці, розглядаються як «особлива категорія» злочинців. Поясненням цьому є передусім та обставина, що неповнолітня особа, перебуваючи на початкових етапах життєвого шляху, як повноцінний член суспільства ще не сформувалася, а це вимагає дещо інших підходів щодо кримінально-правового впливу на неї в порівнянні із впливом на дорослих (повнолітніх) злочинців, зміщення акцентів такого впливу у бік виховання та ресоціалізації. Відповідним чином, це вносить особливості у механізм законодавчого регулювання форм реалізації кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб та інших питань їх відповідальності за злочини. Логічним завершенням розвитку правовідносин у випадку вчинення злочину неповнолітнім є вирішення питання стосовно його кримінальної відповідальності. Слід відзначити, що у сучасному кримінальному законодавстві можливі правові наслідки вчинення злочину значно диференційовано. Серед них найбільш суворим є покарання. Але проблеми умовно-дострокового звільнення від відбування покарання неповнолітніх окремо й комплексному кримінально-правовому аналізу дотепер не піддавалися.

Разом із тим, деякі особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх у різний час досліджувалися у роботах В.А. Ав-

деєва, Л.М. Кривоченко, З.А. Астемірова, М.А. Скрябіна, Г.С. Гаверова, К.С. Ігошева, а в сучасному кримінальному праві України – В.М. Бурдіна. Але цілком зрозуміло, що охопити увесь спектр досліджень з означеного напрямку вони не змогли, тому метою даної роботи є звернення уваги на юридичний зміст та окремі недоліки норми про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років. Її новизна міститься у визнанні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання одним із найважливіших засобів стимулювання позитивної поведінки засуджених та дострокового досягнення й закріплення цілей виправлення й спеціально-попередження.

Таким чином, закон вимагає від суду у будь-якому випадку здійснювати індивідуалізацію покарання винного з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особистості засудженого, інших обставин справи. Метою покарання у сучасній Україні визнано не стільки кару злочинця через заподіяння йому певних страждань, а, що більш важливо, його юридичне виправлення, тобто здійснення на нього виховного впливу для повернення на шлях чесного трудового життя, прищеплення якостей законослухняного громадянина, а також попередження вчинення ним нових злочинів. Тому, призначаючи у кожному конкретному випадку покарання, обираючи його вид та розмір, суд має виходити передусім з того, щоби воно було необхідне та достатнє для її виправлення й попередження нових злочинів (ст.65 КК). Таким чином, оцінюючи обставини справи та особу засудженого, суд немов прогнозує на майбутнє, до якої міри примусу слід вдатися, щоби досягти визначених законом цілей. Втім, цей прогноз може не виправдатися, оскільки цілей покарання стосовно певного покараного може бути досягнуто раніше, достроково.

Якщо стійка тенденція до законослухняної поведінки засудженого виявляється до закінчення терміну призначеного судом покарання, то потреба у продовженні його виконання очевидно відпадає. Коли особа перестала бути суспільно небезпечною, дост-

роково досягла юридичного виправлення, її доцільно звільняти від подальшого відбування покарання. Це завдання вирішується за допомогою такого кримінально-правового інституту, як умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (що регулюється ст.81 КК, а за злочини, вчинені у неповнолітньому віці – ст.107 КК).

У нормах даного інституту, який за своєю юридичною природою є умовним звільненням від відбування покарання з іспитовим терміном, поєднується не лише констатування недоцільності відбування покарання особою, що фактично досягла виправлення, але й кримінально-правове заохочення до позитивної поведінки під час відбування покарання та до невчинення нових злочинів після звільнення від відбування покарання. Відомо, що у кримінальному праві заохочувальні норми не надають додаткових благ, а усувають або пом'якшують передбачені кримінальним законом обтяження [1, с.95]. Перспектива дострокового звільнення від кримінально-правового тягаря справляє на засуджених суттєвий виховний вплив. Усвідомлення суб'єктом того, що його позитивна поведінка під час відбування покарання сприятиме достроковому звільненню з кримінально-виконавчої установи значно полегшує здійснення з ним відповідної роботи з боку органів та установ виконання покарання та закріплення результатів карально-виховного впливу. Тому, до речі, дуже важливо, щоб органи, які відають виконанням покарання, спостережні комісії, служби у справах неповнолітніх обов'язково вчасно й детально роз'яснювали засудженим (особливо – неповнолітнім) зміст заохочувальної норми про умовно-дострокове звільнення, оскільки передбачений тут захід є важливим стимулом виправлення засудженого [2, с.75].

Особливості умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, визначено спеціальною нормою – ст.107 КК. Зазначимо, що ООН у своїх рекомендаціях щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх особливо підкреслює доцільність регулярного застосування умовного звільнення їх із виправних установ на якнайбільш

ранніх етапах та у якнайбільш широких масштабах (п.28 Правил Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі) [3].

Даний вид звільнення від відбування покарання є умовним (оскільки перед звільненням ставиться умова: не вчинити протягом невідбутої частини покарання будь-якого нового злочину) та достроковим (адже засуджений звільняється до закінчення строку покарання, визначеного вироком суду). Підстава й передумова умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, передбачена у ст.107 КК, має свої особливості, пов'язані зі специфічним становищем суб'єкта, до якого це звільнення застосовується. Розглянемо це питання більш детально.

Передумовою цього виду звільнення від відбування покарання є засудження за злочин будь-якої тяжкості, вчинений особою у віці до вісімнадцяти років. Таким чином, ця передумова, яка складається з двох ознак (неповноліття під час вчинення злочину та засудження до певного виду покарання) має «усічений» вигляд порівняно із передумовою такого самого виду звільнення, установленого для дорослих осіб, оскільки щодо останніх такою обставиною є засудження й до таких видів покарання, як виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Цілком логічним є відсутність у змісті цієї передумови засудження до покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, адже за загальним правилом, військовослужбовцем може бути лише особа, що досягла повноліття. Обмеження волі також не застосовується до неповнолітніх (ст.98 КК). Однак, виключення зі змісту цієї передумови засудження до виправних робіт вочевидь суперечить загальним засадам кримінальної відповідальності неповнолітніх. Як справедливо відзначають фахівці, «неповнолітні повинні у всякому разі мати якщо не пом'якшені, то рівні з дорослими умови застосування загальних інститутів» [4, с.201].

Виходячи зі змісту даної передумови, можна зробити висновок, що положення ст.107 КК розповсюджуються на засудженого не у зв'язку із його неповноліттям, а саме у зв'язку із тим, що його засуджено за злочин, вчинений у неповнолітньому віці. Отже, до суб'єктів правовідносин щодо цього виду звільнення від покарання законодавцем віднесено й повнолітніх осіб. Однак, розділ Загальної частини КК, в якій поміщено ст.107, зорієнтовано саме на особливості кримінальної відповідальності щодо неповнолітніх. Тому, вважаємо, що ст.107 КК не узгоджується цілком адекватно соціальному й правовому значенню інституту особливостей кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх. Передумовою застосування норми тут є не неповноліття засудженого (що було би більш виправдано), а лише установлення факту неповноліття такої особи під час скоєння злочину, за який її засуджено. Таким чином, на пільгові положення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за ст.107 КК може розраховувати й дорослий суб'єкт, якого було викрито й засуджено за його злочин через кілька років по його вчиненню, який фактично вже давно відійшов від вікових меж неповноліття. Зважаючи на те, що строки давності у кримінальному праві становлять чималу кількість років (наприклад, за злочин середньої тяжкості, вчинений неповнолітнім, цей строк становить п'ять років), такі ситуації цілком можливі. У розвиток цього ж питання слід відзначити, що коли злочин вчинено суб'єктом до вісімнадцяти років, а покарання він відбуває уже будучи повнолітнім, виникає конкуренція між ст.81 та ст.107 КК. Якою ж нормою слід керуватися? Очевидно, при цьому питання про таку конкуренцію слід вирішувати із урахуванням соціальних та кримінально-правових принципів гуманізму, економії кримінальної репресії, соціальної справедливості [5, с.57-64]. Але при цьому слід проаналізувати підставу цього виду звільнення від відбування покарання, яка складається з двох ознак – формальної та матеріальної.

Матеріальна ознака цієї підстави полягає в тому, що засуджений сумлінною поведін-

кою та ставленням до праці й навчання довів своє виправлення. Як бачимо, підстава цього виду звільнення від відбування покарання також більш ускладнена порівняно із підставою такого звільнення за злочини, вчинені повнолітнім: до неї включено таку вимогу, як сумлінне ставлення до навчання. Але повнолітня особа, що має освіту, може і не проходити у кримінально-виконавчій установі курсу навчання. Інше обов'язкове навчання законом передбачається лише до засуджених, які не мають виробничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії (ч.4 ст.125 КВК). Отже, якщо такою професією засуджений володіє, то навчання для нього не передбачене. Таким чином, вимогу «сумлінне ставлення до навчання» не завжди може бути виконано у зв'язку із відсутністю потреби у навчанні. Однак це не повинне позбавляти засудженого права на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за ст.107 КК.

Для позитивного вирішення питання про умовно-дострокове звільнення суд повинен переконатися в юридичному виправленні засудженого, тобто у тому, він не вчинятиме нових злочинів. Висновок суду про доведеність виправлення особи щодо неповнолітнього, кандидатура якого розглядається в ракурсі можливості застосування до нього ст.107 КК, повинен ґрунтуватися на таких обов'язкових критеріях, як сумлінна поведінка, ставлення до праці й навчання. Тут мають значення не окремі вчинки, а стабільна, постійна лінія поведінки та спосіб життя й поведіння засудженого. Відомості про це повинні отримуватися з матеріалів, що характеризують поведінку засудженого, його ставлення до праці й навчання не лише за період, що безпосередньо передуює поданню його до умовно-дострокового звільнення, а за увесь час відбування ним покарання, або принаймні за суттєвий період цього терміну. У практиці здійснення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання висновок про виправлення особи розглядається також через призму режимних вимог покарання, яке відбувається. Так, при відбуванні позбавлення волі, наприклад, до уваги беруться дисциплінованість засудженого, його

ставлення до праці, відшкодування завданої ним шкоди, прагнення до професійно-технічного навчання, ставлення до родини, участь у роботі самодіяльних організацій та ін. [2, с.76; 6, с.27].

Формальна ознака підстави застосування умовно-дострокового звільнення згідно зі ст.107 КК відбиває пільговий характер цього виду звільнення. Нею є фактичне відбуття засудженим установленого законом певної частини основного покарання: 1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості і за необережний тяжкий злочин; 2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі; 3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі. Необхідність фактичного відбування значної частини строку покарання передбачена для того, щоб стосовно засудженого було застосовано каральні та виховні заходи впливу, щоб адміністрація кримінально-виконавчої установи мала час для вивчення особистості засудженого й не припустилася помилки при підготовці подання про умовно-дострокове звільнення, а також для досягнення й закріплення цілей спеціальної і загальної превенції [2, с.74].

Закон не визначає, від якого покарання може бути умовно-достроково звільнено в порядку ст.107 КК: призначеного обвинувальним вироком суду при засудженні особи чи визначеного у порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Пленум

Верховного Суду України роз'яснює з цього приводу: «Особи, яким покарання було замінено більш м'яким, можуть бути умовно-достроково звільнені і від цього більш м'якого покарання за правилами, передбаченими ст.81 КК» [7]. Однак, можливість здійснення такого звільнення щодо злочинів, учинених в неповнолітньому віці, як бачимо, не вирішена. Це є недоліком чинного законодавства.

До юридичного складу умовно-дострокового звільнення від відбування покарання належить також умова цього виду звільнення. Вона, як вже зазначалося, одна: невчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину. Слід відзначити, що світова практика визначення умов цього виду звільнення від відбування покарання пропонує й деякі інші варіанти, які дозволяють закріпити не тільки мету спеціального попередження злочинів, але й мету юридичного виправлення засудженого. У КК багатьох держав світу відповідні норми надають суду право скасувати умовно-дострокове звільнення (у тому числі й стосовно неповнолітнього) у випадках вчинення особою протягом строку, що дорівнює невідбутій частині покарання, не лише злочину, але й деяких інших правопорушень. Наприклад, КК Російської Федерації (п.«а» ч.7 ст.79) передбачає можливість скасування судом такого звільнення, якщо засуджений вчинив порушення громадського порядку, за яке на нього було накладене адміністративне стягнення [8]. Можливо, подібними положеннями можуть бути доповнені положення вітчизняного інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Підводячи підсумки проведеного огляду, відзначимо, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання є одним із найважливіших засобів стимулювання позитивної поведінки засуджених та дострокового досягнення й закріплення цілей виправлення й спеціального попередження. Водночас, норма про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у неповнолітньому віці, не в усіх ви-

падках дозволяє належним чином організувати кримінально-правові та кримінально виконавчі відносини стосовно зазначеної категорії засуджених, а тому має резерви для подальшого удосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галкин В.М. Система поощрений в уголовном праве // Советское государство и право. –1977. –№ 2. –С.95.
2. Трубников В.М. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання // Вісник Нац. ун-ту внутр. справ. –2002. –№ 19. – С.73-81.
3. Правила Организации Объединенных Наций, касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы // Права людини і професійні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. –Амстердам-Київ:

Українсько-американське бюро захисту прав людини, 1996.

4. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: Монографія. -К.: Атіка, 2004. -240 с.
5. Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция норм об освобождении от наказания // Государство и право. –2000. –№ 2. –С.57-64.
6. Ткачевский Ю.М. Условно-досрочное освобождение от отбывания наказания // Вестник Московск. ун-та. Сер.11: Право. – 2002. –№ 1. –С.16-39.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» від 26.04.2002 р., № 2.
8. Уголовный кодекс Российской Федерации: Принят Государственной Думой 24.05.1996 г. // Собрание законодательства РФ. –1996. –№ 25. –Ст.2954.

Дащенко О.В. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років // Форум права. -2007. -№ 1. -С.40-44 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-1/07dovdvr.pdf>

Звернена увага на юридичний зміст та окремі недоліки норми про умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання за злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років, зокрема, що вона не в усіх випадках дозволяє належним чином організувати кримінально-правові та кримінально виконавчі відносини стосовно зазначеної категорії засуджених, а тому має резерви для удосконалення.

Дащенко Е.В. Условно-досрочное освобождение от отбытия наказания за преступления, содеянные в возрасте до восемнадцати лет

Обращено внимание на юридическое содержание и отдельные недостатки нормы об условно-досрочном освобождении от отбытия наказания за преступление, содеянное в возрасте до восемнадцати лет, в частности, что она не во всех случаях разрешает надлежащим образом организовать уголовно-правовые и уголовно исполнительные отношения относительно указанной категории осужденных, а потому имеет резервы для усовершенствования.

Dashchenko E.V. Conditional clearing of departure in punishment for crimes, making in the age of till eighteen years

The attention to the legal maintenance and separate lacks of norm about conditional-reschedule clearing of departure in punishment for a crime, making in the age of till eighteen years is inverted, in particular, that it not in all cases properly allows to organize criminal-legal and criminally executive attitudes concerning the specified category condemned that is why has reserves for improvement.